

MINISTERUL EDUCAȚIEI
UNIVERSITATEA NAȚIONALĂ DE MUZICĂ BUCUREȘTI

TEZĂ DE DOCTORAT
Rezumat

Profesor coordonator:

Prof.univ.dr. dr.h.c. Dan Dediu-Sandu

Doctorand:

Antal Eduard-Iosif

București
2024

**MINISTERUL EDUCAȚIEI
UNIVERSITATEA NAȚIONALĂ DE MUZICĂ BUCUREȘTI**

**CÂNTUL GREGORIAN – SURSĂ DE INSPIRAȚIE
ÎN LITERATURA ORGANISTICĂ FRANCEZĂ
A SECOLELOR XIX-XX**

Profesor coordonator:

Prof.univ.dr. dr.h.c. Dan Dediu-Sandu

Doctorand:

Antal Eduard-Iosif

București
2024

CUPRINS

ARGUMENT	EROARE! MARCAJ ÎN DOCUMENT NEDEFINIT.
I. EVOLUȚIE, INVOLUȚIE, REVOLUȚIE	EROARE! MARCAJ ÎN DOCUMENT NEDEFINIT.
1. Istoria cântului gregorian.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.1 Dialectele cânturilor occidentale.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.2 Ordinele monahale.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.3 Repertoriul muzicii gregoriene	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2. Stilistica	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.1 Notația muzicală	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.2 Ritmul	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.3 Modurile	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.4 Anul liturgic, Liturghia și Oficiul Divin	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
3. Călugării benedictini de la Solesmes.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
3.1 Călugări	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
3.2 Ediții.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
3.3 Continuatori	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4. Conciliul Vatican al II-lea	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.1 Sacrosanctum Concilium	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.2 Musicam sacram	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
II. CONTEXT ȘI CONSENS PE CONTRASENS	EROARE! MARCAJ ÎN DOCUMENT NEDEFINIT.
1. Scena muzicii franceze după anul 1789.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2. Rădăcini.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.1 Educația muzicală: École Niedermeyer și Schola Cantorum	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.2 (Re)Descoperirea muzicii vechi.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.3 Structuri și genuri ca stiluri muzicale	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.3.1 Misa	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.3.2 Magnificat	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.3.3 Imnuri	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.3.4 Noëls.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
3. Orizonturi noi	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
3.1 Construcția orgilor – Aristide Cavaillé-Coll.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
3.2 Simfonismul organistic francez	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
3.3 Improvizația.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4. Corifei.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.1 Alexandre Boëly	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.2 César Franck	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.2.1 L'organiste	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.3 Camille Saint-Saëns.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.3.1 Sept improvisations op. 150	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.4 Alexandre Guilmant.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.4.1 L'organiste liturgiste op. 65	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.5 Eugène Gigout	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.5.1 Album grégorien.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
III. TRADIȚIA DE LA SAINTE-CLOTILDE ȘI SAINTE-TRINITÉ	EROARE! MARCAJ ÎN DOCUMENT NEDEFINIT.
CHARLES TOURNEMIRE	EROARE! MARCAJ ÎN DOCUMENT NEDEFINIT.

1. L'orgue mystique.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2. Cinq improvisations.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
JEAN LANGLAIS	EROARE! MARCAJ ÎN DOCUMENT NEDEFINIT.
1. Estetică muzicală	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2. Poèmes évangéliques.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.1 L'Annonciation	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.2 La Nativité	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.3 Les Rameaux	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
3. Trois Paraphrases Grégoriennes	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
3.1 Mors et resurrectio	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
3.2 Ave Maria. Ave maris stella	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
3.3 Hymne d'action de grâces - Te Deum	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4. Alte lucrări.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.1 Neuf pièces op. 40	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.2 Deux offertoires pour tous les temps sur le textes grégoriens op. 42.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
document nedefinit.	
4.3 Suite médiévale op. 56.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.4 Incantation pour un Jour Saint op. 64	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.5 Hommage à Frescobaldi op. 70	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.6 Livre Œcuménique op. 157.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.7 Cinq Méditations sur l'Apocalypse op. 175	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.8 Trois Esquisses Gothiques op. 187	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.9 Triptyque grégorien op. 189	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.10 Offrande à une âme, op. 206.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.11 Talitha Koum op. 225	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.12 La Passion.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.13 In Memoriam	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
OLIVIER MESSIAEN	EROARE! MARCAJ ÎN DOCUMENT NEDEFINIT.
1. Noua paradigmă muzicală	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2. Extracții și explicații.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.1 L'Ascension.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.2 La Nativité du Seigneur	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.3 Les Corps glorieux.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.4 Messe de la Pentecôte	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.5 Verset pour la fête de la dédicace	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.6 Méditations sur le mystère de la Sainte-Trinité ...	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.7 Livre du Saint-Sacrement	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
IV. TRADIȚIA DE LA SAINT-SULPICE ȘI NOTRE-DAME DE PARIS	EROARE! MARCAJ ÎN DOCUMENT NEDEFINIT.
CHARLES-MARIE WIDOR.....	EROARE! MARCAJ ÎN DOCUMENT NEDEFINIT.
1. Coordonate	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2. Simfonia a IX-a Gotică, op. 72.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.1 Partea I – Moderato.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.2 Partea a II-a – Andante sostenuto	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.3 Partea a III-a – Allegro	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.4 Partea a IV-a – Moderato.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
3. Simfonia a X-a Romană, op. 73.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
3.1 Partea I – Moderato.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
3.2 Partea a II-a – Choral	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
3.3 Partea a III-a – Cantilène	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
3.4 Partea a IV-a – Finale	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4. Alte lucrări.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.1 Simfonia a II-a, op. 13, p. IV - Salve regina.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.2 Suita latină op. 86	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
MARCEL DUPRÉ.....	EROARE! MARCAJ ÎN DOCUMENT NEDEFINIT.
1. Simfonism programatic religios	Eroare! Marcaj în document nedefinit.

2. Symphonie-Passion op. 23	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.1 Monde dans l'attente du Sauveur	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.2 Nativité	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.3 Crucifixion	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.4 Résurrection	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
3. Alte lucrări	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
JEANNE DEMESSIEUX	EROARE! MARCAJ ÎN DOCUMENT NEDEFINIT.
1. Estetica muzicală	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2. Douăsprezece preludii pe teme gregoriene, op. 8	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
MAURICE DURUFLÉ	EROARE! MARCAJ ÎN DOCUMENT NEDEFINIT.
1. Estetica muzicală	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2. Prélude sur l'Introit de l'Épiphanie op. 13	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
3. Prélude, adagio et choral varié sur le theme du „Veni creator” op. 4	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
3.1 Prélude	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
3.2 Adagio	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
3.3 Variațiunile	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4. Alte lucrări	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.1 Requiem op. 9	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.2 Quatre Motets sur des thèmes grégoriens op. 10	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.3 Misa Cum jubilo op. 11	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
PIERRE COCHEREAU	EROARE! MARCAJ ÎN DOCUMENT NEDEFINIT.
1. Stilistică muzicală	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2. Improvizații transcrise	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.1 Quinze versets sur Ave maris stella	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.2 Sortie sur Haec dies	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.3 Une messe dominicale	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
V. CALEIDOSCOP GREGORIAN EROARE! MARCAJ ÎN DOCUMENT NEDEFINIT.	
1. Șlagăre	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.1 Ave maris stella	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.2 Pange lingua	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.3 Requiem	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.4 Salve Regina	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.5 Te Deum	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.6 Veni creator Spiritus	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.7 Victimae paschali laudes	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2. Reverberații naturale	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.1 Bucharest Organ Fest Cantus Ecclesiae	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
4.2 Parafraze	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
CONCLUZII	EROARE! MARCAJ ÎN DOCUMENT NEDEFINIT.
ANEXE	EROARE! MARCAJ ÎN DOCUMENT NEDEFINIT.
1. Ornamentația barocă franceză	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2. Lista figurilor din lucrare	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
3. Orga Catedralei Sfântul Iosif	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
BIBLIOGRAFIE	12
1. Bibliografie principală	12
2. Dicționare și enciclopedii	17
3. Reviste	17
4. Surse online	18

Rezumat

Începutul erei creștine nu a marcat doar apariția unei noi religii, ci a reprezentat și nașterea muzicii occidentale. Muzica gregoriană, fundamentul muzicii occidentale, este privită de numeroși istorici ai muzicii ca fiind esențială pentru evoluția muzicii vestice, argumentele acestora fiind bine întemeiate pe parcursul majorității perioadelor istorice muzicale. Traectoria muzicii gregoriene, de la primele consemnări istorice din jurul anului 313, trecând prin influența Papei Grigore cel Mare și culminând cu perioada de vârf a secolelor VII-IX, a fost o sursă inepuizabilă de inspirație pentru muzica occidentală.

Complexitatea cântului gregorian, cu o istorie de aproximativ două milenii, a generat numeroase abordări variate, a provocat polemici stilistice și a lăsat învăluite în mister multe alte aspecte. Aceste caracteristici au captat interesul a numeroase generații, prevenind astfel dispariția acestui fond muzical important. Explorarea continuă a conținutului muzicii gregoriene și reinterpretarea constantă a repertoriului său au menținut proaspătă și relevantă această muzică veche.

Această cercetare își propune să exploreze legătura dintre literatura organistică franceză și cântul gregorian, evidențiind simbioza dintre acestea două. Studiul urmărește traseul istoric al asimilării muzicii gregoriene în literatura organistică franceză a secolelor XIX-XX, contextualizează factorii determinanți, propune o perspectivă analitică și dezvoltă o strategie argumentativă academică referitoare la diverse tradiții pariziene. În final, oferă concluzii personale care sintetizează fenomenul muzical investigat.

Proiectul este structurat pe trei dimensiuni: prima dintre acestea abordează aspectul teoretic al temei, a doua se concentrează pe analiza critică a particularităților compozitorilor selectați și pe informațiile transmise de urmașii direcți ai acestor tradiții, iar ultima dimensiune are un caracter practic, vizând asimilarea și redarea informațiilor dobândite prin dezvoltarea unui stil propriu de armonizare și improvizație în activitatea muzicală liturgică și concertistică pe care o desfășor la orga Wegenstein a Catedralei Sfântul Iosif din București.

În ceea ce privește specificul muzicii franceze, am remarcat pasiunea artiștilor compozitori francezi pentru cântul gregorian și valorificarea acestui tezaur liturgic romano-catolic în creațiile lor. Este interesantă această asociere paradoxală dintre muzica gregoriană, monodică și neacompaniată instrumental, și literatura organistică din secolele XIX-XX,

caracterizată de o complexitate și diversitate deosebită. Noua direcție estetică scoate cântul gregorian din zona sa de confort, aruncându-l în lumea armoniilor și a structurilor îndrăznețe.

Primul capitol, intitulat *Evoluție, involuție, revoluție*, prezintă o perspectivă istorico-teoretică asupra cântului gregorian, explorând etapele sale semnificative: nașterea, dezvoltarea, decăderea și redescoperirea. Acesta, cântul gregorian, marchează momente temporale esențiale, acoperind un parcurs cronologic de la origini până la ultimele evenimente majore din existența sa. Intenția acestui capitol este de a evidenția pilonii principali ai acestei muzici vocale, discutând dialectele, stilistica, funcționalitatea repertorială, contribuțiile călugărilor de la Solesmes și reglementările Conciliului Vatican II.

Pe parcursul cercetării, am adus argumente în favoarea tezei că muzica gregoriană este o fuziune între tradițiile muzicale romană și galicană, influențată de factori politici ai secolului al VIII-lea, când s-a produs apropierea dintre Regatul Francilor și papalitatea de la Roma. Noua muzică a fost percepută ca un liant și garant al stabilității și unității sociale, fiind un limbaj comun al exprimării convingerilor religioase. Istoria cântului gregorian a reflectat o dinamică perpetuă pe axa cristalizării, implementării și răspândirii pe cuprinsului întregului imperiu.

Muzica gregoriană este limbajul muzical al Bisericii Romane, cu o extindere a practicii sale ce a pornit de la un număr restrâns de inițiați, ajungând ca ulterior să fie cântată de întreaga adunare a credincioșilor. Această universalizare a creat un repertoriu imens care, fiind transmis inițial doar oral, a necesitat inventarea unui sistem de conservare: notația muzicală. Stilistica acestei muzici religioase oscilează între textele sacre ale Sfintei Scripturi și ritmurile prozodice, coagulându-se într-un limbaj modal.

Un rol crucial în renașterea cântului gregorian l-au avut călugării benedictini de la Solesmes, care, începând cu anul 1832, au fost însărcinați de Papă să restabilească tradițiile corecte ale sfintei liturghii. Sub conducerea starețului Dom Prosper Guéranger, aceștia au studiat manuscrisele cele mai vechi și autentice pentru a stabili o abordare istorică corectă de interpretare a cântului gregorian.

Un alt moment crucial a fost Conciliul Vatican II, care, prin documentele *Sacrosanctum Concilium* și *Musicam Sacram*, a definit muzica sacră în general și muzica gregoriană în particular, emițând norme pentru practica liturgică muzicală. Compozitorii erau astfel obligați să respecte noile reglementări și să își adapteze repertoriul la noua formă a sfintei liturghii.

Al doilea capitol, *Context și consens pe contrasens*, examinează spațiul muzical francez al secolelor XVII-XIX, identificând structurile muzicale preferate ale timpului și explorând influența constructorului de orgi Aristide Cavallé-Coll. Prin aceste perspective,

analizăm contribuțiile unor figuri centrale precum Alexandre Boëly, César Franck, Camille Saint-Saëns, Alexandre Guilmant și Eugène Gigout.

După capitolele introductive, intrăm în miezul cercetării și, parafrazând expresia latină *Mille viae ducunt homines per saecula Romam*, spunem că toate drumurile duc la Paris în ceea ce privește muzica de orgă. Titlul lucrării menționează literatura organistică franceză deoarece compozitorii selectați, deși provin din diverse părți ale Franței, converg în unanimitate la Paris.

Următoarele capitole sunt organizate în jurul a patru centre muzicale pariziene: bisericile Sainte-Clotilde, Sainte-Trinité, Saint-Sulpice și Notre-Dame de Paris. Aceste biserici sunt grupate în cercetarea noastră două câte două, reflectând tradiții distincte: primele două reprezintă o tradiție nouă, iar ultimele două o tradiție veche. Aceste tradiții sunt congruente și, deseori, granițele dintre ele se dizolvă. Spre exemplu, Marcel Dupré a fost asistent la Notre-Dame de Paris și ulterior titular la Saint-Sulpice, Maurice Duruflé a fost asistent atât la Sainte-Clotilde cât și la Notre-Dame de Paris, iar Pierre Cochereau a fost asistent la Saint-Sulpice și apoi titular la Notre-Dame de Paris.

Prin aceste tradiții înțelegem caracteristicile moștenite de la generație la generație a unor tehnici, limbaje muzicale, manierisme, activitate liturgică și concertistică. Aceste tradiții au fost create de-a lungul timpului și prin mandatele foarte lungi, pe viață de cele mai multe ori, ale organiștilor titulari: Charles-Marie Widor a fost organist la Saint-Sulpice șaiszeci și trei de ani (1870-1933), Charles Tournemire a fost la Sainte-Clotilde timp de patruzeci și unu de ani (1898-1939), Pierre Cochereau douăzeci și nouă de ani (1955-1984) la Notre-Dame de Paris sau Olivier Messiaen șaiszeci și unu de ani (1931-1992) la tribuna de la Sainte-Trinité.

Este extrem de interesantă ramificația stilistică ce se naște divers în jurul acestor biserici. Organiștii aparțin aceleiași familii de maestri formatori, dar fiecare muzician își lasă amprenta personală asupra acestei muzici gregoriene trecute prin filtrul literaturii organistice. Pentru a descoperi cât mai amănunțit și pentru o înțelegere sistematică ale posibilităților tehnico-expresive ale acestei muzici de inspirație gregoriană, urmărim traseul cronologic de transformare pe care l-a parcurs această muzică nouă. Pentru coerența ideilor am stabilit ca fir roșu al desfășurării cercetării „arborele genealogic” al compozitorilor care au tratat în creația lor acest fond tematic: cântul gregorian. Astfel, pornind de la inițiatorii acestui curent, am urmărit, pe descendența maestru-discipol, dezvoltarea, tehnicile de construcție și procedeele de realizare ale literaturii organistice noi. Din pleiada de organiști care au avut o legătură strânsă cu aceste biserici, titulari sau asistenți, i-am selectat pe cei care au preluat în creația lor teme gregoriene și care au reprezentat un macaz în dezvoltarea acestui fenomen.

Din creația acestor autori am preluat lucrările cele mai importante, le-am ordonat cronologic, am extras din ele temele gregoriene și am prezentat modalitățile individuale de prelucrare a materialului muzical. La fiecare biserică a cântărit mai mult un anumit autor deoarece am evitat să reluăm autorii foarte cunoscuți și ne-am concentrat asupra celor din umbră, care au totuși consistență în discursul muzical. Ne referim în egală măsură atât la literatură scrisă, cât și la cea improvizată, aceasta din urmă fiind o constantă și o normă a tipicului școlii franceze de orgă. Printre lucrările selectate se evidențiază misele pentru orgă și formele noi precum simfoniile sau poemele simfonice.

Renașterea interesului pentru cântul gregorian în secolul al XIX-lea, după distrugerea multor mănăstiri și tradiții în timpul revoluției franceze, s-a bazat mai curând pe o reconstituire marcată de spiritul romantic al epocii, decât pe o tradiție continuă și robustă. Distincții semnificative se observă între interpretările principale, precum cele ale școlii de la Solesmes, și alte abordări mai marginale, cum ar fi cele ale Ensemble Organum. Studiile recente ne relevă faptul că muzica gregoriană de acum o mie de ani era caracterizată printr-un stil silabic și măsurat, contrar ritmului liber cu care suntem familiarizați astăzi, iar timbrul vocal era mai aspru decât cel actual. De asemenea, Jacques Viret aduce o abordare etnomuzicologică, examinând muzica cântată în biserică și nu muzica teoretică din tratate. Bibliografia acestei chestiuni a fost împrăștiată de contribuțiile recente ale unor cercetători precum David Hiley, Thomas Forrest Kelly, Daniel Saulnier și Alberto Turco.

Capitolul intitulat *Tradiția de la Sainte-Clotilde și Sainte-Trinité* analizează creațiile a trei compozitori: Charles Tournemire, Jean Langlais și Olivier Messiaen. Pe lângă prietenia lor strânsă, aceștia împărtășeau și o viziune comună asupra rolului organistului în biserică. Observăm un parcurs stilistic organic în lucrările lor, de la impresionism la atonalism. Temele gregoriene sunt prezentate sub diverse forme în creațiile lor, de la citate și parafraze până la construcții foarte abstracte. Tournemire a compus un ciclu de lucrări de orgă care include toate temele gregoriene ale unui an liturgic, Langlais a creat o cantitate enormă și variată de lucrări cu tematică gregoriană, iar Messiaen a realizat un melanj exotic între temele gregoriene, ritmurile hinduse și cântecul păsărilor.

Capitolul *Tradiția de la Saint-Sulpice și Notre-Dame de Paris* se concentrează pe creația compozitorilor Charles-Marie Widor, Marcel Dupré, Jeanne Demessieux, Maurice Duruflé și Pierre Cochereau, selectând din creația acestora de la lucrări miniaturale până la întregi simfonii și poeme simfonice improvizate. Acești compozitori manifestă o preocupare specială pentru melodie, pentru limbajul armonic și pentru omogenitatea formală. Parafraza este tehnica cea mai frecventă în lucrările lor, constând în păstrarea desenului melodic, în

modificarea intervalelor, încadrarea metrică, dezvoltarea ritmică, îmbogățirea armonică și în diversificarea timbrală. Tradițiile de la Saint-Sulpice și Notre-Dame de Paris sunt legate profund de melosul și modalismul autentic. De la Widor și Dupré ne revin simfonii pentru orgă, caracterizate prin ciclicitate tematică și timbralitate datorită instrumentelor simfonice create de Aristide Cavallé-Coll. La Demessieux, Duruflé și Cochereau observăm caracteristici pedagogice, abordări variaționale și o reîntoarcere la formele clasice.

Ultimul capitol, *Caleidoscop gregorian*, oferă o pre-concluzie a cercetării. Aici identificăm temele gregoriene populare, menționăm lucrările în care apar aceste teme devenite șlagăre și analizăm influențele evidente asupra noilor creații, de la Renaștere până în contemporaneitate. Totodată, capitolul prezintă două rezultate practice ale acestui studiu: organizarea și gestionarea unui festival de orgă pe această tematică și înregistrarea unui compact disc.

Proiectul nostru reprezintă o cercetare aprofundată a surselor primare, posibilă datorită bursei *George Enescu* oferite de Institutul Cultural Român și a rezidenței la Cité Internationale des Arts din Paris, care a facilitat contactul direct cu realitatea muzicii franceze de orgă. Teza este rezultatul numeroaselor lecturi în Biblioteca Națională a Franței și este rodul interacțiunilor cu organiști renumiți precum Jean-Baptiste Robin, Jean-Baptiste Monnot sau Baptiste-Florian Marle-Ouvrard. În redactarea lucrării, am urmărit claritatea și logica argumentației fiind ghidați de etica și onestitatea academică și am preferat să exemplificăm doar esențialul textului muzical, indicând cititorului locurile unde poate găsi exemplele complete.

Fiecare dintre compozitorii analizați ar putea constitui subiectul unei teze de doctorat, dar am ales să includem acest număr mare de autori pentru a oferi o viziune de ansamblu asupra fenomenului, deși unele analize pot părea superficiale în unele privințe. Este imposibil să explorăm muzica clasică franceză fără a menționa orga, instrument central pentru majoritatea compozitorilor importanți din Paris, precum Camille Saint-Saëns, Gabriel Fauré și Claude Debussy. De asemenea, influența muzicii gregoriene este crucială pentru înțelegerea literaturii organistice franceze, în contextul schimbărilor liturgice și a organizărilor noi bisericesti.

O caracteristică principală a muzicii franceze de orgă este legato-ul, cursivitate ce poate fi înțeleasă și ca o consecință a limbii franceze. Să ne gândim la teoria notelor comune expusă de Marcel Dupré care este un soi de elidare din limba vorbită, dar și scrisă. O altă particularitate a muzicii franceze este *rubato*-ul, o tehnică esențială în interpretarea muzicii de orgă. Acesta a fost abordată diferit de două școli distincte reprezentative pentru muzica franceză a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. În școala lui Franck, Vierne și Tournemire, *rubato*-ul a fost utilizat în mod constant, oferind interpretări dinamice și expresive. Pe de altă parte, școala

lui Widor, Guilmant și Dupré a fost mult mai conservatoare în ceea ce privește utilizarea rubatoului. Acești muzicieni au preferat o interpretare mai rigidă și mai disciplinată, menținând un control strict asupra ritmului și evitând excesele de libertate interpretativă.

De peste cinci sute de ani, organiștii au simțit nevoia de a încorpora melodii gregoriene în compozițiile lor, apelând la memoria colectivă a publicului pentru a asigura receptarea și interesul pentru muzica lor. Aceasta a fost o cheie a succesului muzicii „convertite”, combinând rațiuni teologice, liturgice, spirituale, pedagogice și programatice. Multe lucrări prezentate s-au născut într-un context religios, dar au ajuns și în spațiul profan al concertelor. Identificarea temelor gregoriene s-a bazat pe titlurile omonime, mențiunile compozitorilor în partituri, sau pe o muncă personală de identificare.

Evaluarea muzicii franceze de orgă din secolele XIX-XX se bazează pe patru variabile esențiale: repertoriul, tehnica interpretativă, calitatea sonoră a orgilor și receptarea publicului. Repertoriul a evoluat de la accentul pe improvizație la compoziții importante, tehnica interpretativă fiind influențată de școala belgiană a lui Nicolas Lemmens. Sunetul orgilor simfonice Cavallé-Coll a reprezentat un reper esențial, iar percepția publicului a fost influențată de interacțiunea complexă dintre instrument, interpret și repertoriu.

Aceste perspective complementare asupra melanjului dintre muzica gregoriană și literatura pentru orgă solo conturează imaginea școlii de orgă franceze, atât în interpretare, cât și în compoziție. Fascinația pentru o simplă linie melodică ce poate genera o diversitate de forme și conținut rămâne un subiect viu și promițător pentru viitoarele generații de muzicieni. Muzica gregoriană continuă să ofere resurse valoroase pentru noi creații.

Considerăm această temă de mare necesitate și actualitate, deoarece subiectul său nu a fost suficient explorat în mediul academic din România și, din păcate, nici în spațiul eclezial. Deși detaliile acestor curenți nu fac obiectul cercetării noastre, înțelegerea și întoarcerea la izvoarele muzicii gregoriene, precum și apropierea de realitățile muzicale occidentale, merită să fie asimilate și implementate.

Bibliografie

1. Bibliografie principală

- APEL, Willi**, *Gregorian chant*, Editura Indiana University, Bloomington-Indiana, 1990.
- ARCHBOLD, Lawrence; PETERSON, William J.**, *French Organ Music: from the Revolution to Franck and Widor*, Ediția a V-a, Editura Universității Rochester, 1995.
- AUGUSTONI, Luigi; GÖSCHL, Johannes Berchmans**, *Introduzione all'interpretazione del Canto Gregoriano. Principi fondamentali*, vol. I, Editura Torre d'Orfeo, Roma, 1998.
- AVOCAT, Guillaume**, *La création musicale au service de la liturgie. Pierre Desvignes à Notre-Dame de Paris (1802-1827)*, Editura Universității din Poitiers, 2023.
- BARRERA, Juan David**, *La musique pour orgue en France à l'âge classique: une représentation du sacré*, Editura Musique, musicologie et arts de la scène, Strasbourg, 2017.
- BEN, Arnold**, *The Liszt Companion*, Editura Greenwood, Londra, 2002.
- BERGER, Wilhelm Georg**, *Muzica simfonică romantică*, Editura Muzicală, București, 1972.
- BEZDEGIAN, Jonathan**, *Louis Vierne and the evolution of his modal consciousness*, Universitatea din Washington, 2018.
- BLACKBURN, George S**, *The relationship of the organs of Aristide Cavallé-Coll to French classic tradition*, Editura Universității de muzică din Yale, 2016.
- BROWN, Thomas Ketchersid**, *The French Baroque organ tradition: a critical analysis of works by representative composers*, Editura Universității de Stat din Florida, 1967.
- BUSH, Douglas**, Richard Kassel, *The organ: an encyclopedia*, Editura Routledge, Londra, 2004.
- CAVANAGH, Lynn**, *Introducing the French Post-Romantic Style of Organ Music to Students: Demessieux's Twelve Choral Preludes on Gregorian Chant Themes*, Vol. 42, Editura College Music Society, 2002.
- CHARTIER, Émile**, *Minerve ou de la sagesse*, Editura Paul Hartmann, Paris, 1946.
- CLERICETTI, Giuseppe**, *Charles-Marie Widor la Francia organistica tra Otto e Novecento*, Editura Zecchini, Varese, 2010.
- COLLENEY, Christiane**, *Une vie de lutte et de gloire*, Editura Universelles, Paris, 1977.
- COMBE, Pierre**, *The restoration of Gregorian Chant. Solesmes and Vatican Edition*, traducere din franceză în engleză de Theodore N. Marier și William Skinner, Editura The Catholic University of America, Washington DC, 2008.
- d'INDY, Vincent**, *César Franck*, traducere din limba franceză de Bogdan Moroianu, Editura Muzicală, București, 1982.
- DANDELLOT, Arthur**, *La Société des Concerts du Conservatoire*, Editura Delagrance, Paris, 1923.

- de ANDIA, Béatrice**, *Les orgues de Paris*, ed. II, Editura Action artistique de la ville de Paris, 2005.
- de CELLES, Dom Bédos**, *L'art du facteur d'orgues*, Paris, 1766-1778, ediție revizuită de Editura Bärenreiter Kassel, 1977.
- de COURCEL, Robert**, *La Basilique de Sainte-Clotilde*, Editura M. Lescuyer et fils, Paris, 1957.
- DINGLE, Christopher Philip**, *The life of Messiaen*, Editura Cambridge University, 2007.
- DONELSON, Jennifer; SCHLOESSER, Stephen**, *Mystic Modern: The Music, Thought, and Legacy of Charles Tournemire*, Editura Church Music Association of America, Richmond, 2014.
- DORROH, William James Jr.**, *A Study of Plainsong in the Organ Compositions of Six Twentieth Century French Composers*, teză de doctorat la George Peabody College for Teachers Vanderbilt University, 1978.
- DOUGLASS, Fenner**, *Cavaillé-Coll and the French Romantic Tradition*, Editura Universității Yale, New Haven, 1999.
- DRIES, Daniel Michael**, *Marcel Dupré - the culmination of the french symphonic organ tradition*, teză de doctorat, Facultatea de Arte Creative, Universitatea din Wollongong, Australia, 2005.
- DUBOIS, Pierre**, *The French classical organ*, în Goldberg Magazine, 2003.
- DUFOURCQ, Norbert**, *La musique d'orgue française de Jehan Titelouze à Jehan Alain*, ediția a II-a, Editura Flouty, Paris, 1949.
- DUMEA, Cristian**, *Repere istorice în muzica sacră și documente magisteriale*, Editura Serafica, Roman, 2015.
- DUPRÉ, Marcel**, *Traité d'improvisation à l'orgue*, Editura Leduc, Paris, 1937.
- DURUFLÉ, Maurice**, *Souvenirs (1976) et autres écrits (1936 – 1986)*, editat de Frédéric Blanc, Editura Séguier, Paris, 2005,
- EBRECHT, Ronald**, *Maurice Duruflé 1902–1986: The Last Impressionist*, Editura Scarecrow, Londra, 2002.
- ERMENEGILDO, Paccagnella**, *Il canto gregoriano*, Edizioni del Centro di studi palestriniani, Roma, 1961.
- FAEBER, Matthew**, *Maurice Duruflé and His Requiem*, Editura Universității Brigham Young, Utah, 1996.
- FASSLER, Margot**, *Music in the Medieval West*, Editura W. W. Norton & Company, New-York, 2014.
- FAZIO, Leanne Hempill**, *Selected Organ Settings of Veni creator Spiritus from 1470–1964: A Historical Perspective*, Editura Universității din Alabama, 1990.
- FRANÇOIS-SAPPEY, Brigitte**, *Nicolas de Grigny*, în Gilles Cantagrel, *Guide de la musique d'orgue*, Editura Fayard, Paris, 2012.
- FRAZIER, James**, *Maurice Duruflé: The Man and his Music*, Editura Universității Rochester, Ediția a II-a, New York, 2016.
- GASTOUÉ, Amédée**, *Arta gregoriană*, traducere de Ileana Pătru și Doru Popovici, Editura Muzicală, București, 1962.
- GATENS, William**, *French Organ Music from the Revolution to Franck and Widor*, Editura Universității din Rochester, New York, 1997.

- GENDER, Matt**, *Pierre Cochereau: A Legacy of Improvisation at Notre Dame de Paris*, teză de doctorat, School of Music and the Graduate Faculty of the University of Kansas, 2019.
- GEORGES, Jean-Aubry**, *An introduction to French music*, Editura C. Palmer & Hayward, Londra, 1917.
- GERBERT, Martin**, *Scriptores de musica*, vol. I, p. 6 în Victor Giuleanu, *Tratat de teorie a muzicii*, Editura Grafoart, București, 2014.
- GOTLUND, Elizabeth Anne**, *A guide to chant in Charles Tournemire's L'orgue mystique*, Editura University of Iowa, Iowa, 2015.
- GRIFFITHS, Paul**, *Olivier Messiaen and the music of time*, Editura Faber & Faber, Londra, 2012.
- GUILMANT, Alexandre**, *École classique de l'orgue. Morceaux d'auteurs célèbres, Onze Fugues, G.F. Händel*, Editura Durand, Paris, 1895-1902.
- HALA, Patrick**, *Solesmes et les musiciens. Les grands organistes*, vol. 4, Editura Solesmes, Solesmes, 2023.
- HAMMOND, Anthony**, *Pierre Cochereau: Organist of Notre-Dame*, Editura University Rochester, New York, 2012.
- HARDOUIN, Pierre**, *Le grand orgue de Notre-Dame de Paris*, Paris, 1973.
- HILEY, David**, *Gregorian chant*, Editura Cambridge University, Cambridge, 2009.
- HILL, Peter; NIGEL, Simeone**, *Messiaen*, Editura Universității Yale, 2005.
- HOBBS, Alain**, *Charles-Marie Widor (1844-1937). Cahiers et Mémoires de l'orgue*, nr. 40, Editura Association des Amis de l'orgue, Paris, 1988.
- IANCO, Pascal**, *Charles Tournemire ou le mythe de Tristan*, Editura Papillon, Geneva, 2001.
- ILIUȚ, Vasile**, *De la Wagner la contemporani*, vol. II, Editura Muzicală, București, 1995.
- JAMES, Aaron**, *The Liturgical Function of French Baroque Organ Repertoire*, în *Canadian Undergraduate Journal of Musicology*, vol. I, nr. 7, 2008.
- JAQUET-LANGLAIS, Marie-Louise**, *Ombre et Lumière. Jean Langlais 1907-1991*, Editura Combre, Paris, 1995.
- JCOIGNET, Jean-Louis**, *Les Orgues de Paris*, Délégation à l'action artistique de la ville de Paris, Paris, 1992.
- KELLY, Thomas Forrest**, *The Beneventan Chant*, Editura Cambridge University, New York, 2008.
- KOOY, Brian K.**, *Enciclopedia catolică*, www.newadvent.org/cathen/index.html.
- LAMAZOU, Pierre-Henri**, *Étude sur l'orgue monumental de Saint-Sulpice et la facture d'orgue moderne*, Editura Repos, Paris, 1862.
- LATRY, Olivier; MALLIÉ Loïc**, *L'œuvre d'orgue d'Olivier Messiaen: œuvres d'avant-guerre*, Editura Carus, Stuttgart, 2008.
- LEBRUN, Éric**, *Jouer, classer, comprendre: défendre l'œuvre d'orgue de Boëly aujourd'hui*, Musurgia, Paris, 2014.
- LEMESLE, Gaston**, *L'église Saint-Sulpice*, Editura Bloud & Gay, Paris, 1931.
- LORD, Robert Sutherland**, *Liturgy and Gregorian Chant in L'orgue mystique of Charles Tournemire*, ULS Archives & Special Collections, Pittsburgh, 1984.
- MATHER, Betty Bang, GAIL, Gavin**, *The French Noël: with an anthology of 1725 arranged for flute duet*. Editura Universității din Indiana, 1996.

- MCLAIN, Elizabeth**, *The Apolitical as Political: Olivier Messiaen's Theology, Intellectual World, and Aesthetic Agenda in the 1930s*, teză de doctorat, Editura Universității din Michigan, 2022.
- MESSIAEN, Olivier**, *Les Grandes Orgues de l'Église de la Sainte-Trinité à Paris*, broșura de prezentare a orgii.
- MESSIAEN, Olivier**, *Technique de mon langage musical*, Ediție retipărită, Editura Alphonse Leduc, Paris, 2015.
- MIKLÓS, Noémi**, *Simfonia pentru orgă. Nașterea și evoluția genului în contextul tradiției organistice franceze*, Editura Presa Universitară Clujeană, 2018.
- MURRAY, Michael**, *Marcel Dupré, The Works of a Master Organist*, Editura Universității Northeastern, Boston, 1985.
- NAULLEAU, Gaëtan**, *Les messes pour orgue: le chef-d'oeuvre de François Couperin, Sieur de Crouilly, organiste de Saint-Gervais* în Catherine Cessac, *François Couperin (1668-1733)*, Centrul de Muzică Barocă din Versailles, Versailles, 2000.
- NEAR, John Richard**, *Complete Organ Symphonies: Series I*, Editura Dover, New York, 1991.
- NEAR, John Richard**, *The Life and Work of Charles-Marie Widor*, Editura University Microfilms International, Boston, 1986.
- NEAR, John Richard**, *Widor on Organ Performance Practice and Technique*, Editura University of Rochester, New York, 2019.
- NUFFEL, Jules Van**, Peeters Flor, *Nova Organi Harmonia*, Ediția a III-a, Editura Vaticana, 2008.
- NYQUIST, Roger**, *The Use of Gregorian Chant in the Organ Music of Jean Langlais*, Editura Universității Bloomington, Indiana, 1968.
- O'KEEFFE, John**, *An Analytical Survey of The Organ Music of Maurice Duruflé (1902-1986)*, teză de master, National University of Ireland, Maynooth, 1988.
- ORPHA, Caroline Ochse**, *Organists and organ playing in nineteenth-century France and Belgium*, Editura Indiana University, Bloomington, 2000.
- OWEN, Christopher**, *A Choral Conductor's Approach to Messe „Cum Jubilo” by Maurice Duruflé*.
- PEYRE, Henri**, *Le Classicism français*, Editura La Maison Française, New York, 1942.
- PINCEMAILLE, Pierre**, *L'Organiste Liturgique*, Pierre Cochereau, SOCD 226, producător Disques du Solstice, Paris, 2005.
- PIVA, Franco**, *Voltaire, Oeuvres de 1750-1752. Studi Francesi 155 (LII|II)*, 2008.
- PONSFORD, David**, *French organ music in the reign of Louis XIV*, Editura Universității Cambridge, 2011.
- PRICE, Gareth Idwal John**, *Performing Duruflé's Veni creator Op. 4: Influences, Issues and Ideals*, Editura Universității din Cardiff, 2018.
- RAUGEL, Félix**, *Les grandes orgues des églises de Paris et du Département de la Seine*, Editura Fischbacher, Paris, 1927.
- ROPCHOCK, Alanna**, *Messiaen's Use of Plainchant After Vatican II: An Analysis of Puer Natus est nobis from Livre du Saint Sacrement*, în *Canadian Undergraduate Journal of Musicology*, vol. 2, 2009.
- RRES, Brian**, *Camille Saint-Saëns: A Life*, Editura Faber & Faber, Londra, 2012.

- RUPP, Emile**, *Charles-Marie Widor und Sein Werk*, Editura Schweers & Haake, Bremen, 1912.
- SABATIER, François**, *Eugène Gigout* în Gilles Cantagrel, *Guide de la musique d'orgue*, Editura Arthème Fayard, Paris, 2012.
- SAULNIER, Dom Daniel**, *Gregorian chant: A Guide to the History and Liturgy*, Editura Paraclete, Brewster, Massachusetts, 2017.
- SMITH, Rollin**, *Louis Vierne organist of the Notre-Dame Cathedral. The complete organ no. 3*, Editura Pendragon, New York, 1999.
- SMITH, Rollin**, *Saint-Saëns and the organ*, Editura Pendragon, New York, 1992.
- SOMBART, Elisabeth**, *Muzica în inima fascinației. Confidențe pentru pian, de la Bach la Bartók*, traducere de Lavinia Dragoș, ediția a II-a revizuită, Editura Spadugino, București, 2017.
- SPRINGER, Carl P. E.**, *Te Deum* în *Theologische Realenzyklopädie*, Vol. XXXIII, Editura De Gruyter, Berlin, 2001.
- STRASSER, Michael**, *The Société Nationale and its adversaries: The musical politics of l'invasion germanique in the 1870s*, *19th-Century Music*, vol. 24, nr. 3, 2001.
- TARUSKIN'S, Richard**, *Simfonia Goes (Inter) National*, în *The Oxford History of Western Music*, Vol. 3: Music in the Nineteenth Century, Capitolul XIV, Editura Oxford University, New York, 2005.
- TOBISKA, Janet Satre**, *The noëls of the eighteenth-century French organ school*, Editura Universității din Washington, 1980.
- TURCO, Alberto**, *Il canto gregoriano. Corso fondamentale*, Editura Torre d'Orfeo, Roma, 1996.
- VALLAS, Léon**, *César Franck*, în *Histoire de la musique*, vol. II, ediție îngrijită de Roland Emanuel, Encyclopédie de la Pléiade, Librairie Gallimard, U.R.S.S., 1963.
- van OOSTEN, Ben**, *Charles-Marie Widor: Vater der Orgelsymphonie*, Editura Peter Ewers, Paderborn, 1997.
- van WYE, Benjamin**, *Gregorian influences in French Organ Music before the Motu proprio*, Jurnalul Societății Americane de Muzicologie, XXVII/1, Editura Universității din California, 1974.
- van WYK, Theodore Justin**, *The organ symphonies of Widor (1844-1937) and the Cavallé-Coll organ of Saint-Sulpice*, 2010.
- VIANINI, Giovanni**, *Metodo di canto gregoriano*, Milano, Basilica San Marco, Abația cisterciană Chiaravalle, 2003.
- WATERS, Robert Francis**, *Déodat de Séverac: Musical Identity in Fin de Siècle France*, Editura Ashgate, Aldershot, 2008.
- WEST, Melvin**, *The Organ Works of Jean Langlais*, Editura Universității din Boston, 1964.
- WIDOR, Charles-Marie**, *Initiation Musicale*, Editura Hachette, Paris, 1923.
- WRONA, Mariusz**, *Factors shaping the sound of organ works on the example of the works of french composers from César Franck to Olivier Messiaen*, în *Organ and Organ Music XIII*, ed. Janusz Krassowski, Special Works 71, Stanisław Moniuszko Academy of Music in Gdańsk, Gdańsk, 2006.

2. Dicționare și enciclopedii

CONCILIUL VATICAN II, *Constituția despre Sfânta Liturghie Sacrosanctum Concilium*, Ediția a III-a, traducerea Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București, Editura ARCB, București, 2019.

DIȚIONARUL EXPLICATIV AL LIMBII ROMÂNE, Academia Română, Ediția a III-a, Editura Univers Enciclopedic, București, 2016.

THE NEW GROVE. Dictionary of Music and Musicians, Ediția a II-a, Editat de Stanley Sadie, Vol. II, Editura Macmillan, Londra, 2002.

THE NEW GROVE, Dictionary of Music and Musicians, Vol. XXI.

THE NEW GROVE, Dictionary of Music and Musicians, Vol. XXII.

THE NEW GROVE, Dictionary of Music and Musicians, Vol. XXV.

THE NEW GROVE, Dictionary of Music and Musicians, Vol. XXVI.

3. Reviste

ACTUALITATEA MUZICALĂ, nr. 9, București, septembrie, 2020,

BALMER, Yves; LACÔT, Thomas; MURRAY, Christopher Brent, *Review of Le modèle et l'invention. Messiaen et la technique de l'emprunt* în *Symétrie-Recherche*, nr. 20-21, 2019.

BOVET, Guy, *La Symphonie Romane de Widor: Regards d'Interprète*, în *La Tribune de L'Orgue*, nr. 62, Paris, 2010.

DINGLE, Christopher, *La Statue reste sur son piédestal': Messiaen's La Transfiguration and Vatican II*, în *Tempo*, nr. 212, aprilie, 2000.

DUFOURCQ, Nicolas, *Hommage à Marcel Dupré*, în *L'orgue*, nr.140, Paris, 1971.

ÉTUDES GRÉGORIENNES, Edition de Solesmes.

FALCINELLI, Rolande, *La Symphonie-Passion de Marcel Dupré*, în *Orgue francophone*, nr.16, 1994.

FALCINELLI, Rolande, *Marcel Dupré compositeur*, în *L'orgue*, nr. 219, Paris, 1991.

FRANCE CATHOLIQUE, iulie, Paris, 1966.

GRACE, Harvey, *Modern French Organ Music*, în *The Musical Times*, vol. 58, nr. 890, Aprilie 1917, Editura Musical Times, Londra.

GRIMES, Conrad, *The Noël's of Louis-Claude Daquin*, în *The Diapason*, Palatine Illinois, 1968.

LESUR, Daniel, *Charles Tournemire et l'orgue de Sainte-Clotilde*, în *L'Orgue Cahiers et Mémoires*, Editura Association des Amis de l'orgue, Paris, 1989-1, nr. 41.

- LORD, Robert Sutherland**, *The Sainte-Clotilde Tradition: Toward a Definition*, în *The American Organist*, nr. 16.
- SABATIER, François**, *Charles Tournemire (1870-1939)*, în *L'Orgue, Cahiers et Mémoires*, nr. 41, Paris, 1989.
- SMITH, Rollin**, *Dupré in the Twenties*, în *Diapason*, nr. 7, 1971.
- VIERNE, Louis**, *Mes Souvenirs*, în *Cahiers et Mémoires de l'orgue*, nr. 134 bis.

4. Surse online

- CNSDP**, *Histoire*, www.conservatoiredeparis.fr/fr/ecole/le-conservatoire/histoire.
- DIPIPO, Gregory**, *Charles Tournemire L'orgue mystique and the Ordinary Form of the Mass*, <https://www.newliturgicalmovement.org/2018/11/charles-tournemires-lorgue-mystique-and.html#.YasX7tBBzIU>
- Disponibil la:
- GEOFFROY, Olivier**, *Louis Niedermeyer*, www.musimem.com/niedermeyer.htm.
<https://www.amazon.com/Widor-Master-Organ-Symphony-Documentary/dp/B017T6P886>,
Fugue State Films, Anglia, 2015.
- JAQUET-LANGLAIS, Marie-Louise**, *Jean Langlais remembered*, Paris, 2016, la:
www.agohq.org
- LA MONTAGNE, Joachim Havard de**, *In memoriam Jeanne Demessieux*, 1988, în
<http://www.musimem.com/demessieux.htm#demessieux>.
- LE MÉNESTREL**, nr. 18, mai, 1895, <https://archive.org/details/lemnestrel61pari>.
- SABATIER, François**, *Marcel Dupré*, Grove Music Online, 2001,
<https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.08363>.
- TRINKWON, D'Arcy**, <http://www.musimem.com/demessieux.htm#demessieux>
- WIDOR: Master of the Organ Symphony**, film documentar în 2 dvd-uri și 2 cd-uri.